Obrazowanie zjawisk gramatycznych. Projekt gramatyki wizualnej

Katarzyna Kwapisz-Osadnik

Uniwersytet Śląski w Katowicach

katarzyna.kwapisz-osadnik@us.edu.pl

Streszczenie

W nauczaniu języków obcych coraz częściej mówi się o wykorzystaniu zdolności poznawczych człowieka związanych z globalnym postrzeganiem świata oraz zapisem informacji w postaci obrazu. Na przykładzie włoskiego czasu przeszłego passato prossimo spróbujemy wykazać, że wykorzystanie wyżej wymienionych zdolności nie tylko usprawni nauczanie, ale jednocześnie dostarczy dużo przyjemności i satysfakcji uczniom, gdyż to właśnie oni będą „odkrywali” gramatykę, odtwarzając modele poszczególnych kategorii językowych. Taki sposób nauczania ułatwi jednocześnie zapamiętywanie materiału, co w konsekwencji, doprowadzi do poprawnego użycia form i reguł danego języka. Gramatyka wizualna to propozycja nowego ujęcia i opisu gramatyki.

Słowa kluczowe: gramatyka, obrazowanie, schemat, wizualizacja

Abstract

Imagery in Grammatical Phenomena. Outline of Visual Grammar

Human cognitive abilities related to the global perception of the world and recording information as an image are more and more often recognized as an important factor in teaching foreign languages. The example of the Italian past tense passato prossimo is discussed in the article to prove that the use of the above-mentioned abilities not only improves teaching, but also provides pleasure and satisfaction to the students, because it enables them to ‘discover’ the grammar on their own, recreating models of linguistic categories. This method of teaching also facilitates them to memorize lessons, which leads to the correct use of forms and rules of the language in question. Visual Grammar is thus a proposal for a new approach and description of grammar.

Keywords: grammar, imagery, schema, visualization

1. Wstęp

Refleksje zawarte w niniejszej prezentacji są wynikiem nieustannego stawiania sobie pytań dotyczących skutecznego nauczania gramatyki języka obcego przy jednoczesnym wykorzystaniu osiągnięć z zakresu badań językoznawczych. Jako językoznawca obserwuję ogromną potrzebę jasnego sformułowania celów daleko wykraczających poza dziedzinę językoznawstwa, gdyż żmudna analiza i opis języka bez możliwości zastosowania tej wiedzy w innych dyscyplinach nauki czy obszarach ludzkiej działalności, wydają się mało satysfakcjonujące. Stąd np. mała liczba studentów zainteresowanych językoznawstwem. Jednak w ostatnich latach stan ten uległ poprawie, do czego szczególnie przyczyniły się *kognitywne koncepcje językoznawcze*. To nowe podejście do opisu natury i funkcjonowania języka bazuje na interdyscyplinarności, czyli wykorzystaniu badań z dziedziny psychologii, etnologii, neurologii i informatyki, ponieważ, jak twierdzą kognitywiści, istnieje niezaprzeczalny związek między użyciem języka, poznaniem, pracą mózgu i całego układu nerwowego oraz kulturą, w której jesteśmy wychowani. Wszystkie te dziedziny nauki w ujęciu kognitywnym mają wspólny cel, jakim jest zbadanie umysłu ludzkiego, czyli dojście do źródła naszych myśli. A ponieważ język jest ich odbiciem i najczęściej wyrażamy siebie używając właśnie języka, stał się on centralnym przedmiotem badań wyżej wymienionych dyscyplin.

Językoznawstwo kognitywne otwiera zatem przed młodym człowiekiem ogromny obszar wiedzy, a wielokierunkowość poszukiwań stanowi inspirację, uczy szerszego spojrzenia na zagadnienia językowe, uczy dyscypliny w akcie komunikacji oraz poszerza znacznie zakres zainteresowań.

Jako nauczyciel języka obcego zdaję sobie sprawę z trudności nauczania gramatyki, która wydaje się nudna w swym ujęciu normatywnym, najczęściej jednak stosowanym. Potrzeba nowej strategii, która byłaby efektywna, zachęcająca i kreatywna, bo przecież kreatywności chcemy uczyć młodego człowieka, zmusza nauczyciela do poszukiwań i do zastanowienia się nad rolą, jaką ma do spełnienia.

Wykorzystując wyniki badań w dziedzinie językoznawstwa kognitywnego oraz psychologii, a także opierając się na dotychczasowych doświadczeniach pedagogicznych, proponuję nauczanie gramatyki poprzez rekonstrukcję kategorii gramatycznych w postaci obrazu. Innymi słowy, zgłaszam **projekt gramatyki wizualnej**.

2. Gramatyka wizualna

Gramatyka wizualna to przedsięwzięcie wymagające zaangażowania zarówno językoznawców jak i glottodydaktyków. Efektem pracy językoznawców byłby opis kategorii gramatycznych w postaci schematów obejmujących wszystkie osobliwości form i użycie danego zjawiska. Natomiast glottodydaktycy zajęliby się przygotowaniem zestawu ćwiczeń ukazujących w sposób pełny strukturę i funkcjonowanie danej kategorii w języku. Ćwiczenia te umożliwiłyby uczniom odtworzenie tej struktury, czyli odbudowanie schematu i w konsekwencji jej poprawne użycie w konkretnej sytuacji komunikacji. Rola nauczyciela sprowadzałaby się do czuwania nad pozornie samodzielną pracą ucznia, na zachęcaniu i wskazywaniu drogi. Nauczyciel stałby się w takim ujęciu mądrym i oddanym towarzyszem, który pomaga dostrzec i poznać całe bogactwo wiedzy o języku. Jednak to uczeń sam musi uporządkować tę wiedzę i ją zrozumieć, według zasady zawartej w przysłowiu chińskim: „*Usłyszę – zapomnę, zobaczę – zapamiętam, zrobię – zrozumieć*”.

Jak ważną rolę odgrywa wzrok w kształtowaniu się naszej wiedzy, tego jesteśmy wszyscy świadomi. Postrzegamy świat przede wszystkim zmysłami, wśród których dominuje wzrok, czego dowodem są wyrażenia językowe typu *zobacz, a myślałam, że już nie przyjdzie; a widzisz!; widzi Pani, muszę jeszcze się nad tym zastanowić* itp. Poza tym spora część informacji zapisana jest w pamięci w formie figuratywnej, tzn. ma postać obrazu. I w końcu nasze wypowiedzi, a więc wybór określonych kategorii językowych, w tym gramatycznych, są zdeterminowane przez sposób widzenia rzeczywistości.

3. Obraz

Ponieważ **pojęcie obrazu** leży u podstaw gramatyki wizualnej, przedstawię pokrótce jego miejsce i rolę w kształtowaniu się kognitywistycznych myśli w dziedzinie psychologii i językoznawstwa.

W psychologii po raz pierwszy mówi się reprezentacjach mentalnych, które nie są symboliczne, w pracach R. Sheparda (1971) i S. Kosslyna (1978). Zastanawiając się nad sposobami zapisu informacji w pamięci, badacze doszli do wniosku, że człowiek dysponuje danymi, mającymi postać prawie ikoniczną, a w czasie rozwiązywania problemów, operuje figuralnymi przedstawieniami mentalnymi.

P. Johnson-Laird (1983) zwraca uwagę na schematyczny charakter niektórych przedstawień i obok przedstawienia zdaniowego i obrazu, proponuje pojęcie modelu mentalnego odwzorowującego różnego typu relacje. Według P. Johnson-Laird, człowiek nie

tylko posiada zdolność do konstruowania przedstawień, może nimi manipulować, aby tworzyć sądy, może je również przekazywać innym ludziom, nadając im formę wyrażenia językowego.

B. Darras (1998) wyróżnia dwa typy przedstawienia mentalnego: symilisy, które są kopiami rzeczywistości, i schematy, czyli przedstawienia abstrakcyjne uogólniające lub specyfikujące. Pierwsze są wynikiem percepcji wzrokowej, drugie mają aspekt poznawczy, a więc odnoszą się do mentalnego przetworzenia danych.

Oczywiście badania nad mentalnym zapisem informacji nie kończą się na omówionych przykładach. Nie wydaje się jednak konieczne przytaczanie innych opracowań, bowiem wszystkie potwierdzają zdolność człowieka do utrwalania wiedzy poprzez tworzenie mentalnych przedstawień o charakterze ikonicznym.

W językoznawstwie niewątpliwego znaczenia dla opisu języka w kategoriach kognitywnych, czyli między innymi obrazowania, nabiera koncepcja gramatyki zaproponowana przez R. Langackera (1987). Najogólniej definiuje on obrazowanie jako „sposób ujmowania treści poznawczych dostarczanych przez przywołaną domenę” (Langacker 1995: 18), która odpowiada jakiemuś konkretnemu doświadczeniu. Inaczej mówiąc, każdy impuls pochodzący ze świata aktywizuje określone elementy naszej wiedzy zapisane w pamięci jako pewnego rodzaju schematy, które przywołujemy w postaci mentalnego obrazu. Mechanizm ten, nazwany przez R. Langackera (2003) kompozycją, stanowi podstawę do tworzenia znaczeń wypowiedzi, będących w konsekwencji efektem konfiguracji wielu struktur o charakterze ikonicznym, czyli tzw. schematem konstrukcyjnym. Zresztą jeśli przyjrzymy się pracom R. Langackera, nie sposób nie zauważyć rysunków o różnym stopniu schematyczności, za pomocą których badacz wyjaśnia i opisuje funkcjonowanie kategorii językowych. W ten sposób podkreślona zostaje tendencja, w ramach której zjawiska językowe opisuje się poprzez ogólne umiejętności i właściwości psychiczne człowieka (Langacker 2003: 31).

Wśród teorii językoznawczych wpisujących się w podobny paradygmat należało by wymienić między innymi teorię wyidealizowanych modeli kognitywnych G. Lakoffa (1987), koncepcję znaczenia widzianą poprzez strukturę schematyczną M. Johnsona (1987) czy semantykę ram Ch. Fillmore'a (1985).

G. Lakoff (1987: 68) definiuje wyidealizowany model kognitywny (ICM) jako złożoną, ustrukturyzowaną całość, za pomocą której organizujemy naszą wiedzę, a ubocznymi produktami tej organizacji są struktury kategorii i efekty prototypowe. ICM może mieć postać: 1. struktury zdaniowej, 2. struktury wyobrażeniowo-schematycznej, 3. rozszerzenia metaforycznego lub metonimicznego. ICM są osadzone w języku, w budowanych przez nas wypowiedziach (często o charakterze metaforycznym lub metonimicznym).

M. Johnson stwierdza, że znaczenie powstaje poprzez strukturę schematyczną, która „operuje w naszej percepcji, w ruchu fizycznym w przestrzeni i fizycznej manipulacji obiektami” (1987:3). Schemat zawiera pewną ilość jednostek i relacji, ma charakter dynamiczny, może być modyfikowany i stanowi gestalt doświadczenia. On sam jak i jego metaforyczne projekcje to modele odzwierciedlające związki, jakie zachodzą między kulturą, historią, językiem i naszą fizycznością, a dopiero ich językowy wymiar ma postać zdania.

Dla Ch. Fillmore’a rama jest pewnego rodzaju schematem zawierającym dane doświadczeniowe reprezentujące jakiś obiekt czy sytuację. Zostaje on przywołany w konkretnej sytuacji i pozwala na identyfikację rzeczywistości. Inaczej mówiąc, wyrazy, których używamy w określonym kontekście przywołują ramę interpretacyjną, stanowiącą tło dla każdej z figur i poprzez którą rozumiemy znaczenie danej wypowiedzi. To, co pozwala na identyfikację figury z tła to pewien typ relacji. I właśnie o znalezienie i opisanie relacji, które zachodzą między elementami języka chodziło Ch. Fillmore’owi.

Mimo różnic terminologicznych, nie trudno jest zauważyć, że teorie językoznawcze o orientacji kognitywnej zakładają ścisły związek między jednostkami języka a reprezentacjami pojęciowymi, które są efektem wyobraźniowo-obrazowej aktywności umysłu, przejawiającej się w takich procesach jak schematyzacja, metaforyzacja, metonimizacja, profilowanie czy skanowanie (Langacker 1987, 2003; Lakoff 1987). Każdy akt komunikacji werbalnej jest rozumiany i analizowany poprzez tę współzależność. Reprezentacje pojęciowe to wspomniane modele kognitywne, schematy wyobraźniowe, konstrukcyjne, semantyczno-kognitywne (Desclés 1990) czy też ramy. Są rozumiane jako przedstawienia o charakterze ikonicznym, w zależności od stopnia uschematycznienia, które w całości tworzą obraz.

O roli obrazów mentalnych w tworzeniu wypowiedzi, mówił już F. Boas (1966), a rosnąca liczba prac językoznawczych, których autorzy wykorzystują rysunki do opisu badanych kategorii podkreśla znaczenie i korzyści płynące z takiej formy przekazu informacji (cf. Banyś 2001, Kwapisz-Osadnik 2002). Język stanowi przecież część naszej wiedzy i w konsekwencji podlega takim samym prawom psychologicznym, które przecież mają ułatwić jej organizację, a tym samym usprawnić myślenie, zapamiętywanie i werbalne wyrażanie przetworzonych informacji.

4. Podstawowe założenia i cele gramatyki wizualnej

W świetle powyższych obserwacji, spróbuję przedstawić **podstawowe założenia i cele gramatyki wizualnej**. Jednak zanim to zrobię, myślę, że należało by wspomnieć o technice uczenia się opracowanej przez T. Buzana (1998), polegającej na konstruowaniu map myśli, porządkujących naszą wiedzę na jakiś temat. Według autora tej koncepcji, „mapy myśli są naturalną funkcją naszego umysłu”, który rejestruje, analizuje, organizuje i magazynuje naszą wiedzę. Mają postać mentalnych rysunków o różnym stopniu schematyzacji, odzwierciedlających relacje zachodzące między pojęciami. Mielibyśmy zatem do czynienia z przedstawieniami związków zachodzących wewnątrz kategorii i między kategoriami. Podobnie jak kategoria, mapa myśli zawiera kluczowy element, czyli prototyp lub pojęcia uogólniające, który organizuje jej strukturę. Mapa myśli byłaby więc wyobrażeniowo-obrazowym odwzorowaniem procesu kategoryzacji, opartego na selekcji i hierarchizacji danych oraz dążeniu do całościowego oglądu.

W metodzie konstruowania map myśli wykorzystane są nie tylko obrazy, ale także jednostki językowe, symbole, kolor czy przestrzeń. Wszystkie te elementy odgrywają ważną rolę w procesach porządkowania wiedzy i zapamiętywania.

Koncepcja map myśli T. Buzana dotyczy każdego zakresu wiedzy. Gramatyka wizualna to projekt ukierunkowany na dostarczenie ikonicznego opisu struktury i funkcjonowania języka, uzupełniony pełnym korpusem ćwiczeń, który byłby ciekawą alternatywą w nauczaniu języka obcego.

Korzyści wynikające z opracowania i wprowadzenia modelu nauczania opartego na wizualizacji informacji, są następujące: 1.wzrost zainteresowania i aktywności uczniów, 2.trwalsze zapamiętanie i łatwiejsze przywoływanie poznanego materiału, 3.pobudzenie kreatywności, 4.wyrabianie zdolności asocjacyjnych, pozwalających widzieć problem w całej jego złożoności, 5.wyrobienie umiejętności hierarchizacji danych.

5. Podstawy i cele gramatyki wizualnej

Próbując podsumować rozważania nad projektem gramatyki wizualnej, tak sformułowałabym jej **podstawy i cele**:

1. gramatyka wizualna to owoc współpracy językoznawców i metodyków nauczania języków obcych. Językoznawcy dostarczyliby teoretycznych opracowań kategorii językowych,

nadając im formę obrazu mniej lub bardziej schematycznego, natomiast praca metodyków polegałaby na przygotowaniu pełnego korpusu ćwiczeń.

2. gramatyka wizualna byłaby zatem próbą sformułowania ikonicznej koncepcji opisu języka.

3. projekt gramatyki wizualnej bazuje na zdolnościach poznawczych człowieka, takich jak holistyczne postrzeganie rzeczywistości, prototypowe organizowanie wiedzy, umiejętność abstrahowania, porównywania, syntezy i kompozycji danych oraz ich zapis w postaci obrazu.

Nie bagatelizowanie tych zjawisk stanowi istotny czynnik, warunkujący prawidłowe nauczanie.

4. podstawowym pojęciem jest obraz, czyli mentalne przedstawienie, czy też wyobrażenie odpowiadające strukturze pojęć i kategorii, w których zawiera się nasza wiedza o świecie, w tym również językowym. W zależności od stopnia abstrakcyjności pojęć, obrazy mogą być mniej lub bardziej schematyczne. Są one zapisane w pamięci trwałej i aktywowane poprzez nowe doświadczenia poznawcze lub emocjonalne, co znajduje wyraz w naszych zachowaniach werbalnych i niewerbalnych.

5. nauczanie gramatyki ma polegać na ikonicznej rekonstrukcji kategorii gramatycznych, wyczerpująco odzwierciedlającej ich strukturę i funkcjonowanie.

6. nauczanie gramatyki ma być kreatywne, tzn. uczniowi powinno się dać szansę samodzielnej rekonstrukcji kategorii, co sprowadza się do sporządzenia jej rysunku. Dzięki takiemu podejściu, uczeń poczuje się odkrywcą praw rządzących językiem, nabierze świadomości językowej, zaś lekcja gramatyki przestanie być monotonna, banalna i mało zabawna.

7. rola nauczyciela sprowadza się w tym projekcie do pomocy w wychwytywaniu danych i ich organizacji, do uświadomienia uczniom związku między tym, co postrzegają i czują, a językiem, do zwrócenia uwagi na różnice kulturowe, przejawiające się także w strukturze języków.

8. gramatyka wizualna ma charakter dynamiczny, kreatywny, mimo, że odtwórczy i ikoniczny.

W psychologii kognitywnej mówi się, że wiedzy się nie dostaje, ale się ją buduje, a to znaczy, że uczenie się to aktywność indywidualna polegająca na rozpoznaniu, przetworzeniu oraz odbudowaniu informacji w formie przedstawienia wyobrażeniowo-obrazowego. Zresztą już Arystoteles podkreślał rolę obrazu w kształtowaniu się myśli ludzkiej, twierdząc, że myślenie jest niemożliwe bez obrazu.

Nie wykorzystanie aktualnego stanu badań nad możliwościami poznawczymi człowieka oraz kognitywnych koncepcji lingwistycznych w nauczaniu języków obcych wydaje się nieuzasadnione, a nawet kłopotliwe, zważywszy na cele jakie stawia sobie nauczyciel i uczeń. Stąd próba opracowania projektu, który miałby przynieść lepsze i szybsze efekty, a także satysfakcję i zadowolenie nie tylko nauczycielom, ale przede wszystkim uczącym się.

6. Przykład wizualizacji włoskiego czasu *passato prossimo*

Przykład wizualizacji włoskiego czasu *passato prossimo*.

1. Propozycja schematu dla nauczycieli:

2. Próba odtworzenia kategorii podjęta przez studentkę I roku NKJO w Gliwicach:

Gliwiczach.

Źródło

Tekst ten został po raz pierwszy opublikowany w 2005 roku w tomie *Tendencje rozwojowe współczesnej polszczyzny* pod redakcją Grzegorza Szpili, *Język a komunikacja* 8.1, Kraków: Tertium; 57-69.

Bibliografia

- Banyś, Wiesław (2000) *Système de si en français moderne. Esquisse d'une approche cognitive*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Boas, Franz ([1911] 1966) *Introduction to Handbook of American Indian languages*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Buzan, Tony (1998) *Mapy twoich myśli*. Warszawa: Wydawnictwo Ravi.

- Darras, Bernard (1998) "L'image, une vue de l'esprit: étude comparative de la pensée figurative et de la pensée visuelle". *Recherches en communication* 9.
- Desclés, Jean-Pierre (1990) *Langages applicatifs, langages naturelles et cognition*. Paris: Hermès.
- Fillmore, Charles (1977) "Scenes-and-frames semantics." [W:] Antonio Zampoli (red.) *Linguistic Structures Processing*, Amsterdam: North Holland Publishing Company.
- Johnson, Mark (1987) *The body in the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Johnson-Laird, Philip (1983) *Mental models: towards a cognitive science of language, inference, and consciousness*. Cambridge: Harvard University Press.
- Johnson, Mark, Lakoff, George (1988) *Metafory w naszym życiu* [*Metaphors We Live By*. Chicago - London (1980)] (tłum.) Tomasz P. Krzeszowski. Warszawa: PIW.
- Lakoff, George (1986) *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald (1987) *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald (1995) *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. Lublin: UMCS.
- Langacker Ronald (2003) „Model dynamiczny oparty na uzusie językowym”. [W:] Elżbieta Dąbrowska, Wojciech Kubiński (red.) *Akwizycja języka w świetle językoznawstwa kognitywnego*. Kraków: Universitas.
- Kosslyn, Stephen (1978) "Imagery and Internal Representation." [W:] Eleanor Rosch, Barbara B. Lloyd (red.), *Cognition and Categorization*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kwapisz-Osadnik, Katarzyna (2002) *Le subjonctif et l'expression de l'expérience: Esquisse cognitive de la dynamique des modes indicatif/subjonctif en français*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Shepard, Roger, Jacqueline Metzler (1971) "Mental Rotation of Three-dimensional Objects." [W:] *Science, New Series, Vol. 171, No. 3972* (19 lutego 1971); 701-703.